

БАНК РИСКЛАРИНИНГ КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Эсанов Абдугани Баходир ўгли

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси магистранти

Аннотация: Ўз фаолиятини амалга оширишда тижорат банклари, шунингдек бозор иқтисодиёти шароитида фаолият юритувчи ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектлар максимал фойда олишга интиладилар. Аммо шунинг эътиборига олиш керакки, банклар томонидан амалга ошириладиган ҳар қандай операцияларнинг юқори таъсирига эга бўлишади. Бунда банк рискларининг иқтисодий моҳияти, турли олим ва тадқиқотчиларнинг илмий қарашлари ва ёндашувлари таҳлил қилинган, шунингдек уларнинг классификациясига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: риск, классификация, банк рисклари, банк фаолият турлари.

Тижорат банклари бозор иқтисодиёти шароитида фаолият юритадиган ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектлар сингари ўз фаолиятини максимал даражада фойда олишга қаратадилар. Банк фаолиятига хўжалик юритувчи субъектларга хос бўлган умумий рисклар таъсир қилиши билан бир қаторда, фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқадиган рисклар билан ҳам тавсифланади. Рискларни классификациялаш деганда уларни белгиланган мақсадларга эришиш учун маълум бир мезонларга мувофиқ аниқ гуруҳларга тақсимлаш, бўлиш, ажратиш тушунилади. Илмий асосланган классификация ҳар бир риск турининг умумий тизимдаги ўрнини аниқ белгилашга имкон беради. Банк rischi банк фаолиятини амалга ошириш жараёнида банк маблағларининг бир қисмини йўқотиш ёки даромад олаолмаслик шароитида ижобий натижага умид қилиб, банк операцияларини (депозит, кредит, инвестиция, валюта) ўтказишда, юқорида келтирилган салбий ҳолатларни юзага келиш эҳтимолигидир [1].

Банк rischi – бу активларнинг йўқотилиши, режалаштирилган даромадларни олаолмаслик ёки банкнинг молиявий операциялари натижасида қўшимча харажатларнинг пайдо бўлиши кўринишидаги йўқотишлар [2, 3].

Банк rischi – бу субъектив равишдаги объектив категория, бу банк фаолиятида ташқи ва ички омилларнинг ноаниқ таъсиридан келиб чиқадиган ҳодисаларнинг (кутилганидан фарқли) ривожланиш эҳтимоли юзага келган вазиятни акс эттиради, бу алтернативлар мавжуд бўлган ҳаракат (ҳаракатсизлик) ва кутилган натижаларга нисбатан ҳақиқий оғишларни ҳисобга олган ҳолда қарорлар қабул қилиш зарурлиги талаб қиладиган ҳаракатлардир [4].

Банк рискларини суғурта нуқтаи назаридан суғурталаш уларни олдин суғурталанадиган ва суғурталанмайдиган рисклар сифатида гуруҳланишини талаб қилади [5]. Фаолияти давомида тижорат банклари турли хил рискларга дуч келишади. Банк соҳасининг кенглиги ва банк маҳсулотлари, хизматларининг хилма-хиллиги шароитида банк рискларини классификациялаш муҳим аҳамият касб этади. Муайян мезонларга қараб банк рискларини қўйидагича ифодалаш мумкин (1-жадвал)

1-жадвал

Банк рискларининг классификацияси

Классификация мезонлари	Банк рискларининг турлари
Риск даражаси	Ўзаро муносабатларнинг макро даражасидаги риск Ўзаро муносабатларнинг микро даражасидаги риск
Банк маҳсулоти, хизмати ва операцияларининг моҳиятига кўра	Балансдан ташқари риск Кредит rischi Ҳисоб rischi Валюта rischi Операцион риск ва бошқалар
Банк ривожланишининг барқарорлигини таъминлаш даражаси	Мувозанатлашмаган ликвидлик rischi Фоиз rischi Даромадни йўқотиш rischi Рақобатбардошликни йўқотиш rischi Капитал rischi

	Менежмент риски
Рискни тўғдирадиган омиллар	Ташқи риск (сиёсий, иқтисодий, демографик, ижтимоий, географик ва бошқа) Ички риск (банк актилари ва пассивлари билан боғлиқ бўлган асосий ва ёрдамчи фаолиятда, молиявий хизматларни бошқариш ва амалга ошириш сифати билан боғлиқ)
Риск кўлами ва доираси бўйича	Мамлакат дорисида келиб чиқадиган риск Муайян турдаги банк фаолияти билан боғлиқ риск Молиявий жавобгарлик марказларидан келиб чиқадиган риск Банк операцияларидан келиб чиқадиган риск
Юз бериш вақти	Ретроспектив рисклар Жорий рисклар Истиқболли рисклар
Банкка боғлиқ даражасига кўра	Банк фаолияти билан боғлиқ риск Банк фаолияти билан боғлиқ бўлмаган риск
Банк тури бўйича	Ихтисослашган банк риски Универсал банк риски
Риск катталиги бўйича	Паст риск Ўрта риск Тўлиқ риск
Мижозлар базаси таркибига кўра	Йирик, ўрта ва кичик миқдорлардан келиб чиқадиган рисклар Мижозларнинг тармоқ таркибидан келиб чиқадиган рисклар
Операциялар ҳисоби бўйича	Баланс операциялари бўйича риск Балансдан ташқари операциялар бўйича риск

Рискларни биринчи навбатда, уларнинг даражасига қараб тақсимлаш керак. Банк риски нафақат алоҳида банкнинг, балки ялпи банк соҳасининг ҳам рискига эга бўлганлиги сабабли рискларни ҳам микро ва макро даражада ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ҳолатларнинг ҳар бирида йўқотишларнинг катталиги, омиллари ёки инқирозли вазиятдан чиқиш вақти, шунингдек рискларни бошқариш воситалари ҳам ҳар хил бўлиши мумкин. Иқтисодиётнинг банк сектори хавфи асосан мамлакат иқтисодиёти ва сиёсати, унинг қонунчилик базаси, шунингдек бошқарув тизими билан боғлиқдир. Алоҳида олинган банкнинг иқтисой

фаолиятини қамраб оладиган рисклар унинг ўзига хос фаолияти, у орқали ўтадиган пул оқимларини самарали бошқариш қобилияти билан бевосита боғлиқдир.

Кредит, ҳисоб-китоб, депозит, валюта ва бошқа операцияларни амалга оширишда банк ҳар бир ўзига хос фаолият тури билан боғлиқ рискларни ўз зиммасига олади. Ушбу рискларни минималлаштириш орқали банклар бир томонидан ўз маҳсулотлари ва хизматлари рўйхати кенгайтиради, фаолиятларини диверсификация қилади, иккинчи томондан эса операциялари сифатини яхшилади. Шундай қилиб, банк рискларининг тўлиқ ва оқилона классификациясини шакллантириш масаласи ҳозирги кунда тўлиқ ишлаб чиқилмаган ва батафсил ўрганишни талаб қилмоқда. Ушбу ҳолатлар банк томонидан банк рискларини диагностика қилиш учун самарали тизимни яратиш жараёнини сезиларли даражада мураккаблаштиради, бу эса рискларнинг оқилона классификациясини ишлаб чиқишни талаб этади, бунинг асосида тизимнинг тўғри шаклланиши амалга оширилади. Пандемиянинг иқтисодий таъсирининг катталиги ва давомийлиги давом этаётган ноаниқлик шароити молия тизимида жудда катта юк бўлиб тушмоқда. Яхши ишлаётган, барқарор молиявий тизимни, шунингдек самарали ишлайдиган очик бозорларни қўллаб-қувватлаш бўйича халқаро миқёсда мувофиқлаштирилган ҳаракатлар устувор бўлиб қолмоқда.

Юқорида банк рисклари тўғрисида тирли хил адабиётлар ва илмий мақолаларни ўрганиб, таҳлил қилиш асосида қўйидаги хулосаларга келдик:

– Банк rischi – вақт ўтиши билан ўзгариб турадиган доимий ривожланиб борадиган тушунча, шу туфайли рискни аниқлашга аниқ ёндашувни топиб бўлмайди;

– банк рискининг моҳияти, умуман риск турли омиллар асосида ўзгариб боради (бозор ўзгарувчанлиги, тартибга солиш стандартлари ва бошқалар асосида);

– банк rischi – бу юқори ижобий молиявий натижани олишга ва юзага келиши мумкин бўлган нохуш ҳолатларни бартараф этишга қаратилган ноаниқлик шароитида амалга ошириладиган фаолиятдир.

Рискнинг барча мумкин бўлган классификацияларини кўриб чиқиб, банк рисклари классификациясининг асосий элементлари (мезонларини) келтириб ўтиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу элементларга қўйидагиларни киритиш мумкин:

- Тижорат банкининг тури ёки шакли;
- банк рискнинг келиб чиқиши ва таъсир доираси;
- банк мижозларининг таркиби;
- рискни ҳисоблаш усули;
- банк рискнинг даражаси;
- вақт оралиғида рискни тақсимлаш;
- рискни ҳисобга олишнинг шакли;
- банк рискларини бошқариш имконияти;
- рискларни бошқариш воситалари.

Биз томонимизда келтирилган банк рисклари классификацияси яқуний эмас, фан ва технологиялар ривожланиши билан уларнинг сони ва моҳияти ўзгариб бориши бу табиий ҳолатдир. Рискларнинг қандай бўлишидан қатъий назар, кераксиз йўқотишларни олдини олишнинг кўплаб усуллари мавжуд.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Тожиев М.М. (2018) Банк рисклари ва уларни бартараф қилишнинг долзарб масалалари. Иқтисод ва молия / Экономика и финансы. 8(116). 45-53 б.
2. Коваленко О. Г. (2013) Экономическая сущность банковских рисков и их классификация. Азимут научных исследований: экономика и управление. № 3 – с. 11-14.
3. Мастяева И.Н. Мирзаханян Р.Э. (2014) Моделирование процессов управления рисками в банковском секторе. Экономика, Статистика и Информатика 105 №2,
4. Пенюгалова А. В. (2013) Банковские риски: сущность и основные подходы к определению. Финансы и кредит. 8 (536) – с. 2-5.
5. Абдурахмонов, И. Х. (2018). Суғурта назарияси ва амалиёти. Ўқув қўлланма. Т.: “ИқтисодМолия.